

תוכן העניינים

יא	פתח דבר
1	מבוא: תולדות החינוך הציוני בישראל ותורת 'החינוך הלאומי' א. מערכת החינוך הציונית בארץ ישראל ובמדינת ישראל – סקירה היסטורית
1	
8	ב. 'חינוך ללאומיות' ו'חינוך לאומי' – סקירת ספרות המחקר

חלק ראשון: כלים שלובים

19	הקדמה
23	1. חינוך קהילתי בחברות תלמידים
33	2. טקסי זיכרון בחגים ובמועדים
51	3. חינוך לעבודה כהכנה לחיים לאומיים
63	4. טיולים והכשרה טרום-צבאית
77	5. ויזואליות: הממד החזותי בספרי לימוד ובספרי סיכום
93	6. מסגרות בלתי-פורמליות חלופיות
105	7. מערכות חינוך עוקפות ובלתי-פורמליות
115	8. פנימייתיות מוגבלת בבתי ספר יומיים

חלק שני: חידושים ושותפויות

129	הקדמה
131	9. אוטונומיה למורים ולבתי הספר – תנאי הכרחי ליוזמות
147	10. אקלקטיות ומקוריות של מנהיגים חינוכיים
163	11. תנועות מחנכים – כלי להפצת חידושים
181	12. שותפות החינוך העלית-כוני והגבוה עם 'שדה החינוך'
193	13. אזוריות החינוך
207	14. מערכתיות החינוך ברמה הארצית

חלק שלישי: העקרונות החינוכיים

221	הקדמה
223	15. המכנה המשותף בתכניות ליבה
237	16. 'איזון חינוכי-חברתי' ו'איזון דילמי'
253	17. ממעשה להלכה
265	18. פרדיגמות חינוכיות מתחדשות
277	סיכום: מעבר לעתיד ותרומת הספר לחקר הלאומיות
293	רשימת המקורות
311	מפתח שמות
318	מפתח נושאים

פתח דבר

החינוך משמש כלי חשוב בביסוסן של תנועות לאומיות, וידועים תפקידיהם של השפה הלאומית, של מערכות חינוך-חובה לאומיות, של תכניות לימודים במדעי הרוח, של טקסים, סמלים וזיכרונות בבית הספר ובתנועות הנוער. הנחת המוצא בספר זה היא, שהיאך בחינוך בכלל ובחינוך לאידאולוגיה לאומית בפרט חשוב לא פחות מה'מה'. משמע, החינוך מסייע למאמץ הלאומי לא רק בתכנים, אלא גם בכלים המגוונים שהוא משתמש בהם, בלימוד הפורמלי ובמסגרות הבלתי-פורמליות לסוגיהן. המכלול החינוכי שמדובר בו בספר זה בהרחבה ובפירוט נוגע לשני מובניו המקובלים והקשורים הדדית של החינוך הלאומי: חינוך החובה הלאומי לכול, שבאמצעותו יכול החינוך ללאומיות להגיע אל כל ילדי הלאום וגורם לאינטגרציה חברתית בין אוכלוסיות ושכבות חברתיות שונות, וחינוך ערכי או אידאולוגי ללאומיות. ספר זה בא להשלים את החסר במחקר הלאומיות במה שנוגע להיבטי החינוך, ומפרט את אמצעי 'החינוך הלאומי' בבתי הספר בויקה לשני המובנים דלעיל. מקומם החשוב של בתי הספר ושל תנועות הנוער בחינוך הלאומי נדון במחקר. בספר זה אני מבקש למלא את החסר בנושא זה על מגוון היבטיו ובהם גם הפנים המתודיות הדידקטיות של תכניות הלימוד, ספרי הלימוד, הטקסים וההגים. הספר יתמקד בשיקוף המציאות החינוכית הרווחת בישראל, בניתוח הכלים הפורמליים והבלתי-פורמליים השלובים בבית הספר היסודי והעל-יסודי ובמגוון מערכות החינוך הבלתי-פורמליות הסובבות את בתי הספר, ובכלל זה תנועות הנוער. הספר עוסק בעיקר בבתי הספר היסודיים והעל-יסודיים העיוניים, והתייחסות לגן הילדים מצד אחד ולחינוך הגבוה (ובכללו חינוך המבוגרים) ולהכשרת המורים מן הצד האחר רק בויקה לתרומתם לבתי הספר. כך גם החינוך הבלתי-פורמלי (ובכללו תנועות הנוער) יידון כ'משלים', או כ'חלופי' לבית הספר.

שאלות המחקר בספר שונות מאלה הרווחות בחקר הלאומיות (ומקבילותיה ה'פטריוטיזם' ו'הדת האזרחית'): באמצעות **אילו כלים חינוכיים** (פורמליים ובלתי-פורמליים) שלובים הונחלה הלאומיות בבתי הספר היסודיים והעל-יסודיים? מה היו **דרכי ההפצה של החידושים** הללו בחינוך הציוני בין בתי הספר, ועם מי ובאילו

שיטות **התנהלו שותפויות** עם בתי הספר לצורך הנחלתם? מה היו **העקרונות החינוכיים הכוללים** שהנחו את כל הכלים, החידושים והשותפויות הללו?

לאחר מבוא ובו סקירה היסטורית של מערכת החינוך הציונית בארץ מראשיתה ועד ימינו ורקע תאורטי נחלק הספר לשלושה חלקים ומביא כ־18 פרקיו את הכלים החינוכיים השלובים של החינוך הלאומי על מגוון היבטיהם.

החלק הראשון – **כלים שלובים, פורמליים ובלתי־פורמליים** – עוסק בעיקר בכלים הבלתי־פורמליים הפועלים בשירות החינוך הלאומי נוסף על תכנית הלימודים ומחוץ לה, אך רובם שלובים במידה זו או אחרת בכלים הפורמליים של בית הספר. בחלק הזה נדונים הכלים הללו בחלוקה לשמונה פרקים.

בששת פרקי החלק השני – **חידושים ושותפויות** – נדונים היוזמות והחידושים בשדה החינוך הלאומי והפצתם, למשל באמצעות תנועות מחנכים או שותפויות של החינוך העל־תכוני עם 'השדה'.

החלק השלישי – **העקרונות החינוכיים** – עניינו בעקרונות החינוכיים הכוללים של החינוך הלאומי ובארבעת פרקיו נדונים נושאים כמו תכניות ליבה, שתפקידן להבליט את המכנה המשותף הלאומי ולהפיצו, האיזון החינוכי־החברתי במערכות החינוך, ההלכה החינוכית שנגזרה מהעשייה של מורים ומחנכים, ואלה על פי רוב גם ניסחו את התאוריות, ועדכון פרדיגמות חינוכיות באמצעות תאוריות חינוכיות עדכניות.

הספר מסתמך בחלקו על סיכום זווית ייחודית מתוך מחקרי הקודמים, שראו אור במאמרים ובספרים – הלוא היא הזווית המתודולוגית־הדידקטית, שברבים מפרסומי בעבר נזכרה רק ב'מסקנות' שבסיכום ו/או ב'רעיונות אפשריים למחקר בעתיד'. חלקים אחרים נחקרו במיוחד לצורך ספר זה – נוסף על ההסתמכות על מחקריהם של אחרים.

המחקר המוצג בספר זה עוסק בעידן הציוני בישראל: החל בשלהי התקופה העות'מאנית בארץ ישראל (1882-1918) וכלה במדינת ישראל של ימינו, מעט אחרי יובלה החמישים. בתולדות החינוך התמקדתי בשלושה מעגלים קהילתיים קונצנטריים, שכולם בולט החינוך הלאומי: (1) החינוך הקיבוצי, הייחודי במובנים רבים, ששימש ומשמש 'מעבדה חינוכית־חברתית' בישראל ובעולם. (2) 'זרם העובדים' של ההסתדרות הכללית של העובדים (אחד משלושת זרמי החינוך בתקופת 'היישוב' וראשית מדינת ישראל), שהחינוך הקיבוצי היה חלק אוטונומי בתוכו. (3) 'החינוך הכללי' (הלא־דתי) ביישוב והממלכתי במדינת ישראל; 'הממלכתי' מכיל כיום את שני קודמיו.

החינוך הממלכתי, ראשיתו הממוסדת בשנת 1953, באיחוד שניים מזרמי החינוך

של ימי היישוב – 'הזרם הכללי', הציוני הכללי/האזרחי ו'זרם העובדים' הציוני-סוציאליסטי – אבל ניצניו קודמים להתמסדות זרמי החינוך בשנת 1921, והתחלותיו כבר בראשית ההתיישבות הציונית, בערים ובמושבות העלייה הראשונה והשנייה. העובדה שזרם 'המזרחי' מתקופת היישוב השתמר במגזר החינוך הממלכתי-ידתי של מדינת ישראל ואילו החינוך הלא-ידתי לוקט ממקורות שונים הביאה אותי, כציוני חילוני, להעמיק בשאלות מהותו של החינוך הלאומי הממלכתי בימינו ובשורשיו מראשית הציונות.

המחקר בספר זה מקיף קבוצות 'שדה' ניסיוניות (החינוך הקיבוצי) המתאגדות ליתנועות חברתיות' ייחודיות ומובילות ('זרם העובדים') בצד מערכת כללית שאיננה ממוקדת דווקא בחינוך הלאומי. בכל אחד מהפרקים אדון במרבית התקופות (למעט תקופת הבראשית, בשלהי התקופה העות'מאנית, שכליה החינוכיים לקו בחסר), ויבאו דוגמאות משלושת מעגלי החינוך הנזכרים – בסדר תקופות משתנה בהתאם ל'כלי' החינוך הלאומי הנדון באותו הפרק. יחד עם ההתמקדות האמורה באמצעים החינוכיים יידונו גם מטרות החינוך הציוני. למערכת חינוך יש 'תשומות', 'תהליכים' ו'תפוקות'. בספר זה אתרכז בתשומות, ובכללן המטרות, ובתהליכים (האמצעים) – ורק מעט בתפוקות – הלוא הן תוצאותיו של החינוך – ואלה יוצגו ב'קולם' של התלמידים. מידת ההצלחה של התשומות ושל תהליכים להשיג את מטרותיו של החינוך הלאומי ראויה למחקר נפרד.